

תורה ומדינה הלכה למעשה- אופן חלוקת גביית המיסים מהאזרחים ע"פ תורה

- כלל גדול הוא בכל דיני התורה הנוגעים לדיני ממונות, וסוגיות בין אדם לחברו למיניהן הינו, שהולכים אחר מנהג המדינה. אולם הפוסקים הביאו במקומות מסוימים, שאין כלל זה גורף, אלא ישנם מקרים בהם כלל זה לא יהיה תקף, מפאת היותו של המנהג בעניין זה מנהג של שטות, כדברי חז"ל, ולכן למנהג אין כל ערך. לעומת זאת בדיני מיסים אין חריגה זו קבילה, ואפילו אם דיני המיסים שקבעה לה מדינה מסוימת הינם בגדר מנהג של שטות, יש ללכת ע"פ הנהוג במדינה. נראה שהשינוי בין דיני גביית המיסים, לבין שאר מנהגים בענייני פועלים, איכויות בניה וכדומה, בהם מנהג של שטות אינו קביל הלכתית, הינו מפאת העובדה שכל סוגיית גביית המיסים עומדת על יסוד השותפות הגדולה הנקראת בעת המודרנית מדינה. מכיוון שכך, ככל הסכם בין שותפים, כל מה שנקבע בהסכם, אף שהינו באופן ברור כנגד אחד מהצדדים, כל עוד ברור לכל, שהצדדים הבינו על מה הם מסכימים, ובגלל סיבות אלו ואחרות חתמו על חוזה שמרע את תנאיו של אחד מהצדדים, כל מה שהסכימו עליו שריר וקיים מבחינה הלכתית- משפטית. כך הוא הדין גם במיסים. מכיוון שבשלטון דמוקרטי מנהג גביית המיסים כפי שהוא מופיע בחוקי המדינה התקבל בצורה שקולה ומחושבת, אף אם יש בכך משום מנהג של שטות, הוא מחייב את כלל הציבור לנהוג ע"פ. בניגוד לשאר מנהגי המדינה, שאע"פ שהתקבלו ע"י כלל הציבור בהליך דמוקרטי ישר ומשקף את רצון רוב הציבור. מ"מ במרבית המקרים מעין אלו, יש בהליכה אחר מנהגים מסוימים חריגה מעצם ההסכמים בין הצדדים, שדבר אין להם בעד או נגד תורת ישראל, ויש בהם, כאשר הינם מנהג של שטות, משום עברה על דרכי המוסר והצדק המובאים בתורה ובדברי חז"ל. במיסים אין הדבר כן, ולמעט מקרים קיצוניים, בהם יחויבו העניים לשלם יותר מן העשירים, כפי שהיה נהוג בסדום כמובא בגמ', אין אמירה מוחלטת של חז"ל, מהי הדרך הישרה של גביית המיסים. לכן אין במיסים מנהג של שטות ברור ומוחלט, למעט במקרים מעין הנ"ל, בהם ודאי שאין כח לחוק להיקבע באופן זה, כפי שנהגו אנשי סדום. אולם למרות זאת נראה, שיש בדברי חז"ל כיוון בדרכי קביעת דרך גביית המיסים, אך מ"מ משאירים הפוסקים דרך זו בגדר המומלץ והראוי, ולא מחייב הלכה למעשה. **ההשלכה המשמעותית של דין זה הינה, שבהנחה שיאמרו אנשי הכלכלה על דרך מסוימת שנראית להם טובה יותר בצורה משמעותית מבחינה כלכלית, יחויבו לתת פחות הוכחות מבד"כ, ע"מ לשכנע את קובעי המדיניות ההלכתית כלכלית, לזנוח את המובא בחז"ל וללכת ע"פ עצתם, בפרט שכפי שנראה בהמשך הגמישות בעניין זה מובאת כבר בתוך העולם ההלכתי. אולם לא בכל דבר יחליטו אנשי הכלכלה לבדם, גם לא בסוגיית מיסים, בפרט שמטרתם הינה לקבוע בחוק מה יהיה מנגנון הגביה טרם ביסוסו, ולא לאשרר מבחינה הלכתית מנהג הקבוע כבר בחוק.**
- הגמ' שואלת במסכת בבא בתרא, כיצד יש לגבות מיסים לצורך בניית חומת העיר, לפי נפשות או לפי ממון. הגמ' מכריעה שיש ללכת לפי ממון, היינו שבעל הממון הרב יותר ישלם יותר על בניית החומה. בהמשך מביאה הגמ' דעה נוספת בשאלה זו האם גובים לפי ממון או לפי קירבה לחומה, ומכריעה הגמ' לפי דעה זו, שמי שקרוב יותר לחומה ישלם יותר מחברו. הראשונים נחלקו בהבנת גמ' זו להלכה. לדעת הר"י מיגאש, הלשון השניה בגמ' משלימה את הלשון הראשונה. לכן לדעתו גובים לפי ממון כלשון הראשונה, אך כאשר מדובר על בעלי בתים בעלי מעמד כלכלי זהה, באופן זה ישלמו לפי קרבתם לחומה. לעומת זאת הרמב"ם מביא להלכה רק את הלשון השנייה. לדעתו מי שקרוב לחומה ישלם יותר מחברו אשר גר שלא בסמיכות לחומה, גם אם הינו בעל מעמד כלכלי נמוך. נראה שיסוד מחלוקת זו, עומד ביסוד ההבנה מהי כוונת הגמ' באומרה, שגובים לפי נפשות. האם גובים באופן שווה מכל משפחה כדברי רבנו גרשום, או שגובים מכל משפחה ע"פ כמות הנפשות שיש לה בביתה, כך שמשפחות מרובות ילדים ישלמו יותר, כהבנת נימוקי יוסף בסוגיה. לדברי רבנו גרשום שהתשלום הינו שווה לחלוטין, ממילא אם רוצים להוציא מהעשירים יותר צריך להוכיח זאת בצורה ברורה, מדין המוציא מחברו עליו הראיה, ככל דיני שותפות, על פיהם, הנטל צריך להתחלק בשווה. לכן, כיוון שיכולים העשירים לטעון שאין בירור מוחלט לכך שהנזק שמתמגנים ממנו הינו בגלל הממון, וכן לא ברור שכאשר יגיעו הגנבים עדיין יהיו בעלי ממון, אי לכך אין כל סיבה כעת לקחת מהם יותר משאר התושבים. אלא יאמרו העשירים שישנה דרך מובהקת לסדרי הגביה ע"פ הצורך הנוכחי והיא, שמי שקרוב לחומה ישלם יותר, משום שהוא גורם לכך שהחומה הנבנית תתרחב, וממילא יצטרכו לבנות חומה ארוכה יותר בגללו. לעומת זאת, לדברי הנימוקי יוסף הנ"ל, הסובר שאין גביה שווה בכל מקרה, משום שגם לדעה שגובים לפי נפשות, אין הכוונה לגביה שווה, אלא שגובים ממשפחות מרובות ילדים יותר, ממילא כאשר הולכים ע"פ הממון, למעשה, לא מוציאים מידי העשירים, אלא יש בכך אמירה ברורה, שעד שלא יוכח אחרת בעלי הממון הם הנצרכים למירב משאבי המדינה, והם הניזוקים הגדולים בחסרונם, לכן בד"כ הם ישלמו יותר- "לפי ממון". מובן אם כן מדוע קביעת הלשון הראשונה שהולכים לפי ממון עומדת בעינה. משום, שכדברי הר"י מיגאש, שבח ממון הוא העיקר, ורק כתוספת לכך, לאחר שישנם שנים בעלי מעמד כלכלי זהה, ישנו פרמטר נוסף שנלקח בחשבון, והוא הקירבה לחומה, אך חילוק זה הוא המשני, לאחר החלוקה לפי ממון שהיא העיקרית. עוד נראה, שישנה מחלוקת נוספת היוצאת מהמחלוקת בהבנת המושג גבייה לפי נפשות. הנימוקי יוסף הסובר, כמובא לעיל, שמשפחות מרובות ילדים ישלמו יותר על בניית החומה, מבין שההכרעה שלא לגבות לפי נפשות, הינה מפאת העובדה שהולכים אחרי הממון. זאת מפני, שחזקה ע"פ המציאות בה עוסקת הגמ'

שבניית החומה הינה מסיבות ממוניות. אולם מודה הנימוקי יוסף, שאם באו על עסקי נפשות בוודאות, כגון במקרה המובא בגמ', בדין שיירה שנצרכה למורה דרך במדבר, אשר מציל אותם גם מגנבים וגם מחיות רעות, יגבו מהם ע"י חשבון גביה משולב בין ממון לנפשות. משום שבוודאות שניהם נצרכים, אך כל עוד שאין וודאות כזו, אנו הולכים להבנת דעה זו, לפי ההבנה שהגביה לפי ממון היא העיקרית, בדיני שמירה, כל עוד שלא יוכח אחרת כדברי הר"י מיגאש לעיל. לעומת זאת, לדברי התוספות בנית החומה המובאת בגמ' הינה במצב בו אין סכנת נפשות בוודאות, רק אז הולכים אחרי ממון, ולא אחר נפשות. נמצא שמחלוקתם הינה כמחלוקת הנ"ל, האם באופן עקרוני הולכים אחר נפשות עד שלא יוכח אחרת, משום שהליכה אחר נפשות הינה למעשה גביה שווה מכל התושבים, או שהולכים אחר ממון עד שלא יוכח אחרת, שזוהי הכרעת הגמ' בדילמה המוסרית כלכלית, האם יש לגבות ממשפחות מרובות ילדים יותר, או מעשירים יותר, ובכל מקרה אין כוונה לגבות בשווה. משום שברור להבנה זו, שגביה שווה מכולם, בכל מקרה, אין בה שום צדק ויושר, אלא סתם הכרעה עיוורת ולא מושכלת. השו"ע מביא את שתי הדעות להלכה, וממילא כפי שמביא הט"ז, במקרה כעין זה, יש לעשות פשרה ולגבות חצי ע"פ ממון וחצי ע"פ קירוב הבתים לחומה. התמונה העולה מכל דברי הראשונים הנ"ל בהבנתם בגמ' הינה, שגם כאשר גובים לפי ממון, אין כאן דרישת נתינת צדקה כלפי העשירים, אלא הגמ' סוברת שהסיבה שאדם ישלם יותר מיסים מחברו, הינה משום שהוא יותר נזקק לשירותים אלו מחברו, לכן העשירים ישלמו יותר. אך כאשר מוכח שישנו חשש נפשות, לא ישלמו העשירים יותר מהעניים, אלא ישלמו ע"פ תחשיב שונה, כדין השיירה ההולכת במדבר.

לכאורה עולה על פי דברים אלו, שיש לגבות מיישובי הספר הקרובים לגבול במדינת ישראל, יותר כסף על תקציב הביטחון, ולכל הפחות בכל המדובר בתקציבי צה"ל והשב"כ. משום שהולכים בתחשיב גם ע"פ קירוב בתים לאויבים, והצורך להגדיל את השמירה נובע מהתפרסות התושבים ברחבי א"י, שהרי הרבה יותר קל להגן על מדינה מגדרה ועד חדרה, מאשר על כל ההתפזרות היישובית הקיימת בימינו. ממילא לכאורה הטענה על הקצאת משאבים רבים יותר בהתנחלויות, יש בה מן האמת, שהרי חלק ניכר מהשקעות אלו נובעות מתקציבי בטחון ייחודיים, הנצרכים בעקבות התיישבות מורכבת זו בסמיכות לישובים עוינים. אלא שוודאי לא ניתן לומר כן שהרי ישנו אינטרס לאומי להתיישב בכל חלקי א"י, ורק משום הסיבה הזו בלבד לא היה ניתן לחייב את תושבי הספר לשלם יותר מאשר במרכז הארץ. זאת ועוד, כפי שמבואר ביד רמ"ה בעניין בניית החומה, יש בהחלט אלמנט ביטחוני לעצם ההתיישבות במקומות אלו, כדברי היד רמ"ה, שהתושבים שומרים על החומה לא פחות מאשר החומה על התושבים. ממילא לא רק שמשקיעים בתקציבי הביטחון יותר לטובת ההתנחלויות ויישובי הספר, אלא להיפך, במידה לא מבוטלת, הגרים שם מגנים בגופם, על תושבי מרכז הארץ. לכן ודאי שאין לגבות מהם מס גבוה יותר עבור השמירה על בתיהם. עוד ניתן ללמוד סברא זו מדברי רבנו חננאל, הסובר שבחצר אין הבדל בין קרובים לרחוקים לחומת החצר, מפני שהמרחקים קטנים מאוד. גם כיום, כאשר פיתחו בעולם את היכולת הרקטית, אין כל הבדל בין יישובי הספר למרכזי הערים, משום שטווח הטילים היום של כל אויבנו, חולש על כל שטחי מדינת ישראל, וחלקים מרכזיים מתקציב הביטחון הולך על פיתוחים טכנולוגיים ומודיעיניים כנגד יכולות אלו, בהם אין כלל הבדל במרחקים מהגבול, כדין חצר המובאת בדברי רבנו חננאל.

כפי שהבאנו לעיל, חז"ל מבינים שאופן גביית המיסים אמור להיות תואם, עד כמה שניתן, את השימוש בכספי מיסים אלו, כאשר הנהנה יותר משלם יותר, ולהיפך. אולם, בעניין גביית כספים לצורך תשלום לשליח ציבור, אנו רואים גישה אחרת לגמרי המובאת בראשונים. למרות שמוסכם לכל, שיש בשליח ציבור שתי בחינות. בחינה אחת הינה הצורך של כולם בו באופן שווה, מעצם הוצאת הציבור ידי חובה בתפילות. בחינה שניה, שהוא נצרך לבעלי הממון יותר, משום שהם נעזרים בו גם באזכרות חתונות וכדומה, דבר שהעניים לא נזקקים לו כלל, משום שאינו צורך מחייב, ומפאת שיקולי תקציב העניים יוותרו על שליח ציבור במקומות שההלכה לא מחייבת אותם. לכן, בגלל שתי הבחינות הנ"ל, יש להתפשר ולשלם חציו לפי ממון וחציו באופן שווה. אולם נראה בראשונים, וכן נפסק להלכה בדברי השו"ע, שיש לגבות מקופת הקהל, שהיא נגבית לפי ממון בלבד, משום שהעני חסר אמצעים ולא יכול לשלם כמו העשיר. לכאורה ע"פ היסוד שאמרנו לעיל, מה בכך שהינו חסר אמצעים, אם מבחינה מסוימת הוא משתמש בשירות זה כמו העשיר, בחינה זו צריכה להילקח בחשבון, בהחלטה כיצד מחלקים את גביית הכספים למטרה זו. אם כן, מדוע העשיר ישלם יותר רק מפני שיש לו יותר ממון, הרי זה מנוגד לעיקרון הנ"ל. בנוסף כפי שמובא במחצית השקל המתירן סתירה בדברי הרמ"א בעניין זה, יוצא שגם הוא סובר כך למעשה, אלא שמביא מנהג שיש לגבות חציו לפי ממון וחציו לפי נפשות, ע"פ הכלל הנ"ל, אך במקום שאין מנהג כזה יגבו רק לפי ממון, אע"פ שאין זה תואם את כללי הגביה הנ"ל. נראה לומר, שמעבר לחיוב הגביה ע"פ הצורך והשימוש בדבר שלשמו גובים את הכסף, שהינו עיקרון גבייה הגיוני ומסתבר, וכשם שאדם קונה דבר מה, משלם רק על מה שקנה, ולא מסתבר שישלם גם על ההוצאות של קניית חברו, אע"פ שהינו בעל אמצעים פחותים ממנו, וכך אמור להיות ג"כ בגביית המיסים, הראשונים מוסיפים פרמטר נוסף, אשר יש לקחתו בחשבון בגביית המיסים והוא מצוות הצדקה. כפי שמובא בראשונים ונפסק להלכה בשו"ע, לכספי רווחה גובים אך ורק לפי ממון, משום שבהלכות צדקה בהחלט העשיר צריך לתת יותר מאשר אנשי מעמד הביניים. לכן אין כל סיבה,

שבתקציבי הרווחה במדינה יצא מצב בו כל תושבי המדינה ישלמו מיסים באופן שווה, ע"מ לממן תקציב זה, שכל מהותו הינו נתינת צדקה באופן מסודר, כפי שרק ארגון בסדר גודל של מדינה יודע ויכול לעשות. יסוד זה למעשה מורחב ע"פ הראשונים, לא רק לתקציבי הרווחה, שכך ראוי להיות מעיקר הדין, אלא גם לשאר תשתיות שהינן לשימוש הכללי. למרות שמעיקר הדין, יש היגיון שהעשירים ישלמו יותר מפאת העובדה שמשתמשים יותר, ולכן גובים לפי ממון. אך ישנו היגיון גם שיגבו באופן שווה, משום שישנה בחינה שתשתיות אלו נצרכות לכל תושבי המדינה באופן שווה, לכן היה ראוי לחשב ע"פ עקרון של "חציו לפי ממון וחציו לפי נפשות". אולם כיוון שישנו עיקרון נוסף שצריך להילקח בחשבון, והוא עקרון הצדקה, על פיו העשירים נותנים יותר מאנשי מעמד הביניים, פסקו הראשונים שמעיקר הדין, אם אין מנהג אחר, יש לגבות מהעשירים יותר מהתחשיב היבש של כמות השימוש שלהם, ולהוסיף עיקרון גביה לפי ממון, מפאת מצוות הצדקה לא רק כלפי העניים, אלא גם כלפי מעמד הביניים. יש להוסיף שכשם שהרמ"א מעיקר הדין סובר כשו"ע, נראה שגם השו"ע מודה לרמ"א. שהרי במקום שיש צורך לשכור אנשים שישלימו למניין בימים נוראים, עקב עזיבתם של כמה מחברי הקהילה את ביתם, יש לגבות מהעוזבים חציו לפי ממון וחציו לפי נפשות לדברי השו"ע, לכאורה השו"ע סובר שיש לגבות רק לפי ממון כדלעיל. אלא שנראה שמודה השו"ע, שבמקום שיש מנהג לגבות כך כפי שהיה ראוי ע"פ הדין, בלא התחשבות בסוגיית הצדקה, כך יש לעשות כדברי הרמ"א ע"פ הסבר מחצית השקל.

- בניגוד ליחס לעקרון הגביה של תשלומי המסים בין העשירונים העליונים לבין אנשי מעמד הביניים, שהינו תלוי במידה לא מבוטלת במנהג, ביחס לגביית המס מהעניים יש יותר לשים לב על הקלות במס לאנשי העשירונים התחתונים, עקב חיוב נתינת הצדקה כלפיהם, שאינו מסתכם רק בנתינת צדקה ע"י תקציבי רווחה ביד אחת, ולקחת הצדקה מהם ע"י תשלום המיסים ביד אחרת, שאם כן, מה הואילו חכמים בתקנתם. אלא ראוי גם לתת להם הקלות משמעותיות במס מסיבה זו, אף על דברים שהינם באופן מובהק בעלי שימוש שווה, לכלל התושבים.
- ע"פ דברינו נראה, שגביית המס במדינת ישראל כיום הינה מייצגת בצורה נאותה וטובה את דברי חז"ל הנ"ל. גביית מס בצמוד לגובה המשכורת- מס פרוגרסיבי, ובנוסף גביית המע"מ, שתי צורות גבייה אלו מביאות לידי ביטוי בצורה מובהקת את חלוקת נטל המיסים שנופל בעיקר על צווארם של העשירונים העליונים. במס פרוגרסיבי הדבר בא לידי ביטוי בצורה כפולה, כאשר לא רק שהעשירים משלמים יותר מפאת היות משכורתם גבוהה יותר, אלא שמשלמים מגובה משכורת מסוים אחוזים גבוהים יותר. במע"מ ניתן לומר שככל שאדם עשיר יותר הוא קונה יותר, ממילא הוא משלם בסה"כ יותר מע"מ. נמצא שבסה"כ ככל שאדם עשיר יותר במדינה, הוא משלם יותר מס בכל סוגי המיסים שהם, וכך ראוי לנהוג כדברי הראשונים הנ"ל, משום מצוות הצדקה המופנית לא רק כלפי העניים, אלא גם כלפי מעמד הביניים. כמובן שגם לעקרון זה ע"פ חז"ל ישנו גבול שצריכים הכלכלנים לקובעו והוא, שכאשר הנטל על העשירונים העליונים יגבר יתר על המידה, ימצאו את הדרך להעביר חלק מהשקעותיהם למקומות אחרים בעולם, כך שלא ניתן יהיה כלל לגבות מהם דבר ויצא שכרנו בהפסדנו. עקרון זה בא לידי ביטוי בהלכה, בכך שבמיסי שמירה, וכן בתשלום בשכירת אנשים להשלמת המניין בימים נוראים, לא סובר השו"ע שיש ללכת רק ע"פ ממון בכל מקרה מדין צדקה כדלעיל. זאת לפי דברינו, ע"מ להראות את האיזונים הכלכליים הנדרשים, בהעברת הנטל התקציבי על כתפי העשירים. לכן יש להטות את נטל המיסים כלפי העשירונים העליונים, במידה ובשיקול דעת. בנוסף ע"פ מה שאמרנו, טוב עושה מדינת ישראל בכך שמורידה בצורה ניכרת את נטל המיסים מהמעמד התחתון- העניים, ונמצא שהם רק מקבלים הטבות מהמדינה, ולא משלמים על כך כמעט דבר. כדברינו יש לחזק מגמה זו מפאת מצוות הצדקה הטמונה בה, שהינה בראש ובראשונה בשביל אנשי המעמד הנמוך- העניים, עוד לפני ההתחשבות במעמד הבינוני.